

ETNISCH TOERISME

Een waarborg voor cultuurbehoud of een factor van acculturatie?

Cultuurtoerisme lijkt de wind in de zeilen te hebben en kent in sommige wereldgebieden een nooit eerder geziene bloei. Toch zijn er heel wat ontsparingen, want deze vorm van toerisme heeft meer te maken met economie dan met cultuur. Wordt het geen tijd om in overleg met de belangrijkste betrokkenen een charter uit te werken dat respect oplegt voor de bezochte culturen? En om een label in te voeren voor de zogenaamde gespecialiseerde reisbureaus, om een verantwoord en goed begeleid cultuurtoerisme te waarborgen? Het komt er immers op aan de bezochte volkeren als volwaardige medeburgers te beschouwen en niet als exotische curiosa. Hier volgen enkele geslaagde of minder geslaagde voorbeelden van deze nieuwe vorm van toerisme.

Het beeld van de Afrikanen

Het toerisme mag er dan al in sommige gevallen voor gezorgd hebben dat culturele minderheden hun stem lieten horen en konden ontsnappen aan acculturatie, dat was zeker niet overal het geval. Sommigen verkochten hun ziel uit geldgewin, anderen vielen ten prooi aan gewetenloze touroperators, nog anderen verloren hun identiteit door een vals beeld op te hangen van hun verleden.

Gaandeweg heeft ook het culturele aspect de neiging om te vervagen. Er ontstaat een zekere vorm van xenofobie en zelfs een meerderwaardigheidsgevoel bij diegenen die hun eigenheid aanprijzen en een negatief imago ophangen van hun burens. Sommige volkeren creëren een sterk mythisch beeld van zichzelf om de drang van de westerling naar exotisme te bevredigen, en omdat ze denken op die manier hun eigenheid te versterken. Bezoekers steunen vaak de zaak van een specifieke groep in plaats van het algemeen sociaal-economisch belang te dienen. De Toearegs zijn daarvan een treffend voorbeeld. Tijdens hun opstand was in de metro van Parijs te lezen: 'We zijn allemaal Toearegs', een leuze die de andere etnieën negeerde die eveneens betrokken waren bij het conflict.

In de meest bezochte gebieden rijzen de hulpprojecten als paddestoelen uit de grond, want ze krijgen meer aandacht en kunnen zich makkelijker verkopen. Daardoor worden diegenen die al profiteren van het toeristische manna, nog eens extra bevoordeeld. De Afrikanen die het meest in de kijker lopen, worden op die manier soms gedegradeerd tot kermisattracties of relieken uit het verleden, of slagen er in het beste geval in moderniteit en traditie met elkaar te verzoenen. Vaak ontstaat een paradoxale mengeling van bedelarij en trots over een cultuur die reizigers uit de hele wereld aantrekt.

Vanuit Afrikaans standpunt heeft men het veeleer over gewiekste handelaars die de lichtgelovigheid van de toeristen weten uit te buiten en maar al te goed beseffen dat het toerisme hun geen windeieren legt. Het feit dat sommige volkeren voortdurend in de schijnwerpers staan, zet andere volkeren ertoe aan om ze af te wijzen en een soms onwaarschijnlijke culturele waardeschaal te hanteren. Dat is het geval voor de Maasai: hun imago wordt te pas en te onpas uitgespeeld, waardoor hun medeburgers hen met de vinger wijzen en afdoen als levend anachronisme in een Kenya dat de ambitie heeft een geaccultureerde, moderne staat te zijn.

De economie van het cultuurtoerisme

Etnisch toerisme vereist concreet een basisinvestering en een promotie die vaak enkel tot de mogelijkheden behoren van - hoofdzakelijk buitenlandse - privé-investeers. De staten investeren er zelden in, behalve misschien in de diensten die logistieke overheidsmiddelen kunnen aanbieden. Toch is de plaatselijke impact aanzienlijk. De inkomsten uit logies in de dorpen, de doorgangs- en bezoeksrechten, voedselconsumptie, souvenirverkoop, maskerspektakels en andere demonstraties worden door de gemeenschappen verdeeld tussen de deelnemende leden. Door die bijactiviteit kunnen ze hun dagelijkse leefomstandigheden verbeteren. In sommige gevallen wordt ze echter dominant en ontstaat er een op het toerisme gebaseerde mono-economie. Dit kan ernstige gevolgen hebben, bijvoorbeeld wanneer er conflicten uitbarsten, zoals in Casamance, in de Algerijnse Sahara, of in Ivoorkust. Soms gaat een deel van de inkomsten naar acties voor gemeenschapontwikkeling. Eén zaak staat vast: de gebieden waar etnisch toerisme bedreven wordt, zijn een economisch Eden in Subsaharaans Afrika, dat al bij al gespaard blijft van het massatoerisme. Soms houdt het toerisme kunstmatig een levenswijze in stand die anders wellicht al verdwenen was. Maar moeten de ontwikkelingslanden daarom te kijk gezet worden als levende musea?

De Toearegs van de Sahara

Van Marrakech tot Agadez, van Dakar tot Niamey, van Ouagadougou tot Lomé doen de verkopers van lederen dozen en messen, gekleed in lithams en lange blauwe boubous, de toerist nog altijd dromen van de 'Grote Woestijn'. Dit gebied wordt verkocht als het vaderland van de Toearegs, maar is te onherbergzaam geworden om er nog te kunnen leven. 'Je moet goed gek zijn om van de woestijn te houden', aldus de karavaanbegeleiders die handel hebben gedreven door de Saharawoestijn. Als enkele Toearegs nog kunnen overleven in de Sahara, er bivakkeren en er woestijnbrood bakken, hebben ze dat ongetwijfeld te danken aan het toerisme. De meeste kameeldrijvers die zout verhandelen, zijn verdwenen en hebben plaats geruimd voor smokkelhandel en het transport van kandidaatvluchtelingen. In Tamanrasset verblijven meer dan 40000 vluchtelingen, tot ze voldoende geld hebben verzameld om clandestien naar Libië te vluchten, de nieuwe toegangspoort naar Europa. Op de markten van de grote woestijn verkopen de bewoners nog altijd het achterhaalde imago van het nomadenbestaan. De mythe blijft echter bestaan, en de blauwe mannen houden ze in stand.

Kerstmis bij de Dogon

In de eindejaarsperiode wordt de Dogon-Falaise in Mali traditioneel langs alle kanten overspoeld door horden toeristen, begeleid door gidsen en achternagezeten door bedelende kinderen.

Elke dag worden op klaarlichte dag - tot zes keer toe! - maskers bovengehaald, tot groot plezier van de opgetogen toeristen. En dat terwijl vrouwen en kinderen volgens de traditie die maskers niet mogen zien. Minder dan tien procent van de Dogon zou nog animistisch zijn. Toch halen heel wat dorpen een pak inkomsten uit de maskerceremonies en het opvoeren van oude rituelen.

In Nombori wordt een oude 'reliëkbewaarder' tentoongesteld aan de bezoekers, als een onbeweeglijke mummie. Vragen blijven onbeantwoord. De toeristen krijgen te horen dat hij daar gelukkig is en elke dag gevoed wordt door maagden. De mythe houdt stand...

Op kerstavond zijn er in Indarou, een dorp met 600 zielen, maar liefst vier kerken die een misviering houden. Een kleine minderheid is moslim. Ze kanten zich tegen de bekeringsijver van de christelijke missionarissen, die sinds de droogte in de jaren zeventig alomtegenwoordig zijn op het terrein, onder het mom van humanitaire acties. In die periode was het Dogonland nog in hoofdzaak animistisch. Door de massale media-aandacht groeide het uit tot hét te bekeren gebied bij uitstek. Een evangelische kerk heeft trouwens op haar website een lijst gezet van niet-bekeerde volkeren. Maar als je je naaste liefhebt, moet je dan ook niet zijn anderszijn aanvaarden?

De Omovallei: terra incognita?

In het hart van de Omovallei in Ethiopië, een van de meest afgelegen gebieden van Afrika, wonen een twintigtal volkeren. Een van de moeilijkst toegankelijke volkeren, de Mursi, vormt een grote, homogene groep. De mannen lopen er naakt rond. Dit hoogst relatieve etnografische criterium speelt niettemin een belangrijke rol in een westerse context. Er is een zeer exclusief toerisme gegroeid voor een beperkte doelgroep. Het getuigt van een verbijsterend smakeloos voyeurisme. Het korte verblijf bij de Mursi maakt slechts heel oppervlakkige contacten mogelijk. De gidsen van de Ethiopische Nationale Dienst voor Toerisme mogen dan al bekwaam zijn, ze kunnen onmogelijk in een paar uur tijd een goed beeld geven van de bijzonder complexe cultuur van dit herdersvolk. Heel wat Ethiopiërs beschouwen de volkeren in de Omovallei als tweederangsburgers die in het Neolithicum zijn blijven steken. Een reis van zes dagen langs onverharde wegen kan samengevat worden als een woordeloos 'face a face'. De toerist kan dan de illusie koesteren dat hij een ontdekkingsreiziger is, omdat slechts weinig blanken deze streek kennen. Wat schaars is, is duur!

Mombasa, Maasai Beach

Meer dan zeventig procent van de Kenyareizigers trekt naar de stranden aan de Indische Oceaan. De hotels halen er een bezettingsgraad van meer dan tachtig procent, een onverhoopt resultaat dat te danken is aan het gunstige klimaat. Om te voldoen aan een nooit expliciet geformuleerde vraag, verkleden Samburu's zich als Maasai. Ze verkopen snuisterijen op het strand, waar ze enkele westerse vrouwen proberen te verleiden die hunkeren naar affectie, of om dezelfde reden de aandacht trachten te trekken van mannen. Dat betekent dat de Maasai op meer dan zeshonderd kilometer van hun land aan de oevers van de Rode Zee zouden wonen en er gewoonten op na zouden houden die hun volkomen vreemd zijn. Een voorbeeld van hoe een etnische identiteit misbruikt wordt voor commerciële doeleinden.

Goed, de Samburu's zijn er slechter aan toe dan de Maasai. Hun gronden zijn droog, en de hoop op makkelijk geldgewin doet de jongeren, die zich radicaal distantieëren van de nog altijd zeer actuele waarden van hun bloedbroeders, naar de stranden trekken.

Etnische waarden kunnen niet zomaar geëxporteerd worden

Vorig jaar verbleven er pygmeeën en Maasai in België, met wisselend succes. De Pygmeeën werden slecht ontvangen, terwijl de Maasai verkeerd begrepen werden. Blijkbaar weigeren sommige landgenoten te aanvaarden dat volkeren die door sommigen als 'anachronismen' worden beschouwd, zomaar hun 'biotoop' kunnen verlaten om hun cultuur uit te dragen.

Bewijst dit dat de mentaliteit in een eeuw tijd nog altijd niet veranderd is? Toch bezoeken elk jaar duizenden toeristen het land van de Maasai en de pygmeeën, om er hun sterke en authentieke cultuur te gaan bewonderen. Zijn we dan echt niet in staat om deze mensen te zien buiten hun vertrouwde context, waardoor we hun het recht ontzeggen onze gelijkwaardige medeburgers te zijn? Vandaar dat we ons kunnen afvragen of het cultuurtoerisme wel echt verschillen respecteert, dan wel of het slechts een antwoord is op een behoefte aan exotisme die de belangrijkste betrokkenen geen recht doet.

Absoluut gesteld: welk verschil is er tussen een Afrikaanse groep muzikanten op een Belgisch podium en een groep Afrikanen die hun cultuur komen voorstellen? In het eerste geval gebeurt het optreden in een totaal ander kader: de in onze cultuur alom aanvaarde showbusiness, ook al is er op de scène geen rechtstreeks contact mogelijk. In het tweede geval is er nog enorm veel werk aan de winkel, ondanks de inspanningen van verenigingen die sinds jaren ijveren voor het recht op anderszijn, zoals bijvoorbeeld het Zuiderpershuis in Antwerpen en sinds kort ook Africalia.

Respect

Etnische reizen zouden moeten voldoen aan een 'respectcharter' dat door alle betrokken actoren is opgesteld. De beste aanpak is die waarin de toeristen zich langdurig onderdompelen in de cultuur van een volk, hun dagelijks leven delen en daarbij een gedragscode naleven die ze vóór hun vertrek goedkeuren. Doen ze dat niet, dan wordt de groep onmiddellijk weggestuurd. Er bestaan al dergelijke experimenten in Europa. Het komt erop aan dit concept te verspreiden en de vreemde volkeren die we bezoeken, de kans te geven naar ons land te komen om onze dagelijkse leefwereld te leren kennen. Een dergelijke aanpak zou ongetwijfeld komaf maken met een etnisch toerisme dat meer wegheeft van een fotosafari, een droevig spektakel waarbij mensen te kijk gezet worden als dieren.

Is het dan de bedoeling potentiële bezoekers te ontmoedigen om het echte Afrika te ontdekken? Zeker niet, want tal van voorbeelden bewijzen dat een dergelijk toerisme wel degelijk mogelijk is in verantwoorde omstandigheden. Toch kunnen we niet om de volgende vaststelling heen: we zijn de 'hoofdaandeel-houders' van het etnisch toerisme, dus kunnen we maar beter niet reizen met oogkleppen op en moeten we bereid zijn de gevolgen van dit soort toerisme onder ogen te zien en de soms flagrante ontsporingen aan te klagen. We hebben de financiële middelen om toestanden in stand te houden die soms meer lijken op menselijke dierentuinen. Welnu, we doen er goed aan dit te beseffen...